

ЛІНГВІСТЫЧНЫ КУРС “Стараславянская мова”
для студэнтаў філалагічнага факультэта
спец. “Беларуская філалогія”

Тэма лекцыі “Стараславянская мова як старажытнейшая
пісьмовая мова славян”

План лекцыі

1. Узнікненне і развіццё славянскай пісьменнасці
2. Перыяды развіцця стараславянскай мовы
3. Стараславянская і царкоўнаславянская мовы

1. Узнікненне і развіццё славянскай пісьменнасці
З’яўленне пісьменства ў славян звязана з распаўсюджваннем хрысціянства ў Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропе. У 862 годзе Расціслаў – князь Вялікай Маравіі – папрасіў візантыйскага імператара Міхаіла даслаць у Маравію прапаведнікаў, якія маглі б вучыць славян хрысціянскай веры на зразумелай мове. З поўначы і з усходу Вялікую Маравію абкружалі паганскія плямены, а на захадзе яна межавала з княствамі каталіцкай Свяшчэннай Рымскай імперыі, місіянеры якой не маглі, ды і не хацелі прапаведаваць на славянскай мове – у той час у заходняй царквы пераважала меркаванне, што толькі тры мовы (старажытнаяўрэйская, старажытнагрэчаская і лацінская – мовы, на якіх быў зроблены надпіс над укрыжаваным Хрыстом), вартыя таго, каб на іх славілася імя Божае. Візантыйская царква прызнавала вяшчэнства папы рымскага (канчатковы разрыў паміж праваслаўем і каталіцызмам адбыўся пазней, у 1054 годзе), аднак ставілася да багаслужэння на жывых мовах больш памяркоўна, чым многія заходнія царкоўныя іерархіі. Магчыма, гэта было звязана з тым, што ў многіх народаў, памежных Візантыі, хрысціянскае багаслужэнне на жывой народнай мове даўным-даўно вялося – не будзем забываць, што ў той жа Арменіі хрысціянства стала дзяржаўнай рэлігіяй яшчэ тады, калі ўвесь лацінска-грэцкі свет быў паганскім. Да дзясятага стагоддзя свая пісьменнасць была ў многіх хрысціянскіх і нехрысціянскіх народаў – у грузінаў, готаў, сірыйцаў, авараў, хазар, арабаў і іншых.

Імператар добразычліва паставіўся да просьбы Расціслава і накіраваў у Маравію місію, на чале якой былі два браты – Канстанцін (больш вядомы пад імем Кірыла, якое ён прыняў, паstryгшыся перад смерцю ў манахі) і Мяфодзій, якія, будучы выхадцам з горада Фесалонікі (грэчаскай калоніі на тэрыторыі македонскіх славян, якія звалі гэты горад Солунью), добра ведалі мову мясцовага славянскага насельніцтва. У тыя часы адрозненні паміж славянскімі дыялектамі былі не такімі значнымі, як цяпер, і жыхары Вялікай Маравіі разумелі славянскую гаворку жыхароў Салуні значна лепш, чым сучасныя чэхі або славакі разумеюць балгарскую або македонскую.

Канстанцін быў вядомы як бліскуча адукаваны чалавек, знаемы са многімі мовамі, і як выдатны палеміст, не раз які ўзначальваў хрысціянскія

місії. Менавіта салунскія браты стварылі першую з вядомых нам славянскую азбуку, з дапамогай якой яны пераклалі з старажытнагрэчаскай на славянскую неабходныя ў хрысціянскім богаслужэнні кнігі. Аднак царкоўныя службы на славянскай мове ў Маравіі былі вельмі варожа сустрэты нямецкімі біскупамі, якія займалі ў царкоўнай іерархіі становішча непараўнальна больш высокае, чым манах Мяфодзій, і неспецыяліст Канстанцін, таму братам прыйшлося адправіцца ў Рым, каб у вышэйшага хрысціянскага ўладара атрымаць блаславенне ці хаця б дазвол на сваю дзейнасць. У Рыме Канстанцін і Мяфодзій былі сустрэты добразычліва. Папа Адрыян Другі не толькі дазволіў славянскую азбуку, але і прысвяціў Мяфодзія ў архіепіскапы Маравіі, тым самым узвысіўшы яго над супернікамі (архіепіскап – гэта вярхоўны царкоўны ўладчык той ці іншай вобласці, якому абавязаны падпарадкоўвацца звычайныя біскупы). У Рыме Канстанцін захварэў і 14 лютага 869 года памер, паstryгшыся перад смерцю ў манахі пад імем Кірыла, пад якім ён пасля прылічаны да ліку святых.

Мяфодзій вярнуўся ў Маравію, дзе працягнуў працу па перакладзе богаслужбовых кніг і навучанню славянскай грамаце. Пераемнікі папы Адрыяна Другога то забаранялі славянскае набажэнства, то ненадоўга зноў дазвалялі яго, і Мяфодзій, нягледзячы на свой высокі сан, пастаянна падвяргаўся пераследам з боку нямецкага духавенства. Пасля смерці Мяфодзія ў 885 годзе праціўнікі славянскага богаслужэння выгналі з Маравіі вучняў Мяфодзія і знішчылі ўсе славянскія кнігі, якія змаглі знайсці. Цэнтр славянскай пісьменнасці перамясціўся на поўдзень – у Балгарыю, да таго часу ўжо якая прыняла хрысціянства, а пасля хрышчэння Русі з заваяванай Візантыяй Балгарыі – у зямлі ўсходніх славян.

Улічваючы акалічнасці ўзнікнення стараславянскай пісьменнасці і моўныя асаблівасці тагачасных пісьмовых помнікаў, можна зрабіць вывад аб балгара-македонскай аснове стараславянскай мовы (жд, шт, няпоўнагалосныя формы). Такую думку выказаў чэшскі вучоны Даброўскі, такога ж п.г.л. прытрымліваўся і Вастокаў.

Аднак славец Капітар сфармуляваў тэорыю, згодна якой мовай першых славянскіх перакладаў была мова панонскіх славян, а не славян Македоніі. Вучоны зыходзіў з таго, што Панонія (княства Коцэля) складала частку епархіі славянскіх першанаастаўнікаў і ў стараславянскай мове сустракаецца шэраг запазычанняў з нямецкай мовы. Праз некаторы час гэта тэорыя была аправергнута.

Як вядома, частка з захаваных помнікаў напісана глаголіцай, другая – кірыліцай. Больш старажытнай азбукай з'яўляецца глаголіца:

- а) помнікі, напісаныя глаголіцай, звязаны з Маравіяй і Паноніяй;
- б) помнікі больш архаічныя па сваёй мове;
- в) глаголіца менш дасканалая, г.зн. што складальнікі кірыліцы ўжо мелі вопыт выкарыстання пісьма для запісаў славянскай мовы;
- г) у кірылаўскіх помніках часта сустракаюцца словы, напісаныя кірыліцай, што сведчыць пра тое, што кірылаўскі тэкст спісан з глагалічнага.

2. Перыяды развіцця стараславянскай мовы

У гісторыі стсл.мовы можна вылучыць наступныя перыяды:

1. Другая палова 9 ст. – перыяд уласна стрсл.мовы, агульнаславянскай па сваёй сутнасці і накіраванасці. Помнікі не захаваліся, аднак рысы і асаблівасці мовы гэтага перыяду можна рэканструяваць для любой сучаснай мовы, прычым яны могуць характарызавацца агульнасцю семантыкі і структуры.

2. X-XI ст. – перыяд срсл.мовы ў пісьмовай форме свайго бытавання. Яна ўяўляла сабой моўную сістэму, зафіксаваную ў копіях з больш старажытных саіскаў. Гэта перыяд дзейнасці вучняў Кірыла і Мефодзія ў Македоніі і Балгарыі.

3. XII і да нашых дзён – перыяд царкоўнаславянскай мовы, у якой можна вылучыць дзве эпохі: эпоху црксл. мовы, калі яна выкарыстоўвалася толькі для патрэб царквы, і эпоху царкоўна-славянскай мовы, калі побач з ёй у якасці свецкай мовы функцыянаваў кніжна-славянскі тып літаратурнай мовы. Ад гэтага перыяду захавалася шмат помнікаў царкоўна-славянскай мовы розных ізводаў. Ізвод – помнікі стараславянскай пісьменнасці, якія адлюстроўваюць жывую мову славян.

3. Стараславянская і царкоўнаславянская мовы

Тысячу гадоў таму адрозненні паміж мовамі, на якіх размаўлялі продкі чэхаў, балгараў і рускіх, былі значна меншымі, чым цяпер, але ўсе ж існавалі. Таму беларускі або рускі кніжнік, перапісваючы балгарскі рукапіс, чытаў яе не зусім так, як яе калісьці чытаў аўтар (першыя славянскія помнікі пісьменнасці напісаны без інтэрвалаў паміж словамі і без знакаў прыпынку), і пры перапісванні мог прапусціць ці дадаць літару, замяніць слова, якое здавалася яму «незразумелым або няправільным». Пры шматразовых перапісваннях (а ў той час гэта быў адзіны спосаб распаўсюджвання кніг) паступова назіраліся скажэнні, усе больш і больш аддаляючы тэксты, якія ствараліся балгарскімі і рускімі кніжнікамі, адзін ад аднаго і ад першапачатковага тэксту, напісанага Канстанцінам і Мяфодзіем і іх вучнямі. Акрамя таго, час ад часу праводзіліся праўкі царкоўнаславянскіх тэкстаў, гэта значыць прывядзенне іх у адпаведнасць з ўзорнай, з пункту гледжання сярэднявечнага кніжніка, граматычнай сістэмай.

Было вырашана называць тэксты, створаныя не пазней за 11 стагоддзе, помнікамі стараславянскай мовы, а больш познія рукапісы – помнікамі царкоўнаславянскай мовы рускай, балгарскай, сербскай і іншых рэдакцый (у залежнасці ад таго, рысы якой менавіта славянскай мовы ў гэтых помнікі праніклі). Не варта думаць, што сучасная царкоўнаславянская мова – гэта ўсяго толькі сапсаваная стараславянская. Сучасная царкоўнаславянская мова шмат у чым адрозная ад мовы стараславянскай (гукавой сістэмай, канчаткамі дзеясловаў, назоўнікаў і прыметнікаў, сінтаксісам), тым не менш гэта мова, якая вырасла са стараславянскай, таму той, хто знаемы са стараславянскай, без асаблівых цяжкасцей зразумее любы царкоўнаславянскі тэкст і нават зможа (азнаеміўшыся з царкоўнаславянскай граматыкай) напісаць яго сам.

Не варта думаць, што ўзаемадзеянне царкоўнаславянскай і нацыянальнай моў заключалася толькі ў пранікненні ў царкоўнаславянскую рускіх, балгарскіх, сербскіх і іншых элементаў. Многія элементы царкоўнаславянскай мовы самі пранікалі ў жывую мову (праз літаратурную пісьмовую мову) і замацоўваліся ў ёй. Царкоўнаславянскія настолькі трывала ўвайшлі ў склад беларускай мовы, што пазнаць іх нялёгка. Гэта звыклія словы беларускай мовы: *неба, воблака, возраст, одежда, пища, учитель, работа, жизнь, праздник, радость, здравствуй.*

Літаратура:

- 1 Войлова, К.А. Старославянский язык: пособие для вузов . Пособие для вузов / К.А. Войлова. – М.: Дрофа, 2009. – 368 с.
- 2 Груцо, А.П. Старославянский язык / А.П. Груцо. – Мн.: Наука, 1999.– 356с.
- 3 Каўрус, А.А. Стараславянская мова / А.А. Каўрус, М.М. Круталевіч. - Мн.: Беларуская навука, 2005. – 402 с.
- 4 Кривчик, В.Ф. Старославянский язык / В.Ф. Кривчик, Н.С. Можейко.– Мн.: Высшая школа, 1985. – 303 с.
- 5 Супрун, А.Е. Старославянский язык / А.Е. Супрун – Мн.: Наука, 1991. – 389 с.